

derground fighters and the bases from where their units latter got medical, food and clothing supplies. It is found out that in the monasteries for a long time the nationalistic literature was published, as also various propaganda actions were organized, medical care courses were offered and even hospitals were established. At the same time the priests recited liturgies in the OUN units and served at the funerals of the insurgents. It is also clarified that all religious questions were settled by those priests in whose parishes the OUN units were dislocated.

Key words: *Greek Catholic Church, the Ukrainian liberation movement, the Carpathian territory of the OUN.*

Отримано: 30.11.2015

УДК 94(477)

А. А. Криськов

КАПІТАЛІЗАЦІЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ГУБЕРНІЙ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ

Статтю присвячено розгляду капіталістичних перетворень в аграрному секторі Волинської, Київської та Подільської губерній після скасування кріпосного права у 1861 р. Приділено увагу аналізу шляхів і методів перетворення феодального за умовами створення і функціонування поміщицького господарства у господарство капіталістичного типу, підприємницькій активності дворянства.

Ключові слова: *капіталізація, Правобережна Україна, ліс, залиціня, цукор, землевлодіння, землекористування.*

Поразка у Кримській війні залишила державні фінанси у жагюгідному становищі, оскільки прямі витрати на її ведення склали 796770 тис. крб. [2, с.28] і стали причиною краху фінансової системи, встановленої реформою 1839-1843 рр.: було скасовано розмін кредитних білетів на золото і срібло; у 1854 р. було заборонено вивозити золото за кордон.

Скасування кріпосного права уявлялося урядовим колам Російської імперії як негайний перехід від примусової праці селян-кріпаків до вільнонайманої праці селян-власників на договірних засадах. Передбачалося, що викупна позика, яку надавав уряд у вигляді банківських білетів та викупних свідоцтв, та одночасне звільнення дворянських маєтків від минулих боргів допоможуть поміщикам швидко обзавестися необхідним реманентом, найняти робітників та перейти до інтенсивних методів господарювання. Негайне особисте звільнення селян мало дати поштовх швидкому аграрному та промислового розвитку країни [15, с.189]. Такою планували схему розвитку сільського господарства, яку започаткували «Положення» 19 лютого 1861 р., але її склали теоретично, без врахування тих своєрідних умов, які супроводжували перехід від феодалізму до капіталізму. Великою мірою це стосувалося губерній Правобережної України, де соціально-економічні зміни наклалися на відкрите, в зв'язку з повстанням 1863 р., протистояння між місцевими, переважно польськими, поміщиками та урядом.

Певні аспекти питання знайшли висвітлення у працях А. Анфімова [1], Д. Бовуа [3], І. Гуржія [6], В. Мельниченко [20], однак капіталізація не досліджувалася в якості окремої проблеми. Об'єктом дослідження виступає аграрний сектор губерній Правобережної України, предметом – шляхи і засоби організації капіталістичного господарства у сільській місцевості.

Перед проведенням реформи 19 лютого 1861 р. були ліквідовані всі державні кредитні установи і отримувати кошти шляхом застави маєтків з кріпаками в державних структурах стало неможливо [21]. На 1859 р. поміщики губерній Правобережної України заборгували державним кредитним установам величезні кошти – 57291447 крб. Найбільша заборгованість була у поміщиків Подільської губернії – 25517457 крб., дворяни-землевласники Київської губернії мали борг у 19345844 крб., а поміщики Волинської губернії – 12428146 крб. [4, с.440]. Для землевласників викупна операція була вигідною нагодю гарантовано отримати значні кошти за наділлення селян землею. Так, середні річні ціни на землю за період 1863-1880 рр. у Волинській губернії становили 18-47 крб. за десятину, у Київській та Подільській губерніях, відповідно, 37-60 крб. та 44-78 крб. [35, дод.3], а завдяки викупній операції поміщики отримували капіталізовану з 6% вартість землі. Наприклад, поміщики-поляки Волинської губернії у 1864 р. отримали в результаті проведення викупної операції 15848756,92 крб. за 651990 дес. [підрах. за: 30, арк.582–583]. Поміщики Подільської губернії до 1866 р. отримали 19833478,83 крб. Графиня М. Строганова з 32 населених пунктів Балтського і Брацлавського повітів Подільської губернії отримала 739463,9 крб. викупних платежів за 44588 дес. земельних угідь [13, арк.9-15, 38-42]. Це були значні суми, які можна було спрямувати на раціоналізацію господарства, але викупні платежі спрямовувалися на покриття боргів маєтків [12, арк.7-12]. Держава теж заробила на викупній операції: на кожний виданий селянам у позику карбованець вона отримала 63 коп. чистого прибутку [20, с.92]. До того ж, в результаті повстання 1863 р. урядом було вирішено не видавати поміщикам у губерніях Правобережної України на руки відсоткові папери, а обмежитися видачею їм доходу з викупного капіталу в розмірі 5,5%. Після придушення повстання цей захід було скасовано [2, с.77]. В цілому, за офіційними даними, станом на 1 січня 1892 р. поміщики Волинської губернії отримали викупних платежів на суму 21509594,4 крб., Київської – на суму 37438792,24 крб. і Подільської – на суму 34413540,77 крб., а разом по регіону – на суму 93361927,41 крб. [підрах. за: 16, с.196-197]. В дійсності поміщики отримали коштів значно менше. В результаті посиленого пред'явлення банківських білетів і викупних свідоцтв з метою їхнього обміну на готівку, курс цих паперів понизився, становлячи 65 крб. за 100 викупних свідоцтв [26, с.30], що завдало поміщикам збитків. Доводилося звертатися до приватних кредиторів, представлених окремими банкірськими домами та приватними особами. У цьому випадку, як зазначав С. Хрульов, «щасливими вважали себе ті, хто під заставу маєтків отримував гроші під 12% річних» [29, с.8],

бо найпоширенішими були позики під 18-36% [19, с.69]. Відсутністю доступного і організованого кредиту для селян скористалися хливарі, видаючи позики під 5% на місяць, або 60% річних. Так, у Волинській губернії селяни за позику у 70 крб. протягом 2 років повертали 250 крб., за 10 крб. – 118,42 крб. тощо [32, арк.310, 347].

Отже, в ході здійснення реформи абсолютна більшість поміщиків опинилися без необхідних коштів для капіталізації господарств. Один з подільських поміщиків в кінці 1860-х рр. писав: «Якби хто-небудь запитав, що так бентежить в даний час..., то ми б, не вагаючись, відповіли: нестача грошей, повсюдне безгрошів'я, капіталів зовсім немає, продажі майна з аукціонів залишаються без покупців» [цит. за: 27, с.14]. Отже, поміщики після реформи «... залишилися без викупних позик, які пішли на сплату боргів, без дармової праці, без засобів для господарювання на нових умовах і з дешевими землями, за які пропонували нечувано низькі ціни» [29, с.10].

Традиційним способом отримання необхідних для господарювання грошових засобів залишалася торгівля збіжжям, чому сприяла кон'юнктура на зовнішніх ринках до кінця 1880-х рр. [17, с.12]. Так, на початку 1860-х рр. середня ціна четверті пшениці у Могилеві-Подільському коштувала 5,4 крб., в Одесі – 8,6 крб., а в Лондоні – 16,83 крб. [18, с.33]. У 1868 р. до Одеси прибуло з Подільської та з південної частини Волинської губернії 1275 тис. четвертей пшениці, з Київської губернії – 250 тис. четвертей [27, с.22].

Високі ціни на збіжжя, і в першу чергу на озиму пшеницю, спонукали поміщиків шукати засоби для організації власного господарства. Адже необхідні були кошти на оплату праці найманих працівників та на доставку збіжжя до покупця. Так, у маєтку графа Грохольського у Кременецькому повіті, де оброблялося 2154 дес. ріллі, видатки на заробітну плату найманим працівникам становили 11672,98 крб. при валовому доході у 20960 крб. [8, арк.123–124]. В маєтках спадкоємців Ф.Терещенка використовувалось під оранку 23300 дес., що вимагало біля 1500 тис. робочих днів на суму 500 тис. крб. [1, с.170]. Мошногородищенський маєток О.Балашової у Черкаському повіті потребував щорічно 6 тис. куб. сажнів дров, для доставки яких необхідно було 40 тис. підвод. Для перевезення на цукровий завод сировини щорічно залучалося до 150 тис. селянських підвод [14, арк.15; 1, с.173].

Протягом усього пореформеного періоду зростав попит на лісо-матеріали. Це було пов'язано із масштабним будівництвом залізниць та використанням дров у якості основного палива на промислових підприємствах регіону. Піднесення цукровиробництва і розвиток залізничного сполучення були б неможливі без лісу. Розділяємо думку Д. Бовуа, що ліси в губерніях Правобережної України, на відміну від російських губерній імперії, вирубували заради уникнення продажу або для отримання коштів для перебладнання маєтку [3, с.253]. Продаж лісу був найпростішим засобом протягом тривалого часу отримувати готівку за відсутності банківського кредиту.

Під впливом потреб ринку лісоторгівля перетворилася у суцільне винищення лісів. Після подій 1863 р. польські поміщики

почали масову вирубку і продаж лісу. Продавали ліси і російські поміщики, особливо ті, які на пільгових умовах купляли тут маєтки. Для них ліси часто були джерелом оплати придбаних володінь [9, арк.48]. За продаж лісу, залежно від якості матеріалу, землевласники отримували гарні прибутки. Наприклад, вже згадуваний граф Грохольський володів 654 дес. лісу, з яких продав під вирубування 133,5 дес. за 94500 крб. Земля, звільнена від насаджень, після корчування пнів і продажу їх селянам, перетворювалася на рілля [8, арк.34–35]. Такий спосіб експлуатації лісів був характерний для всіх господарств в губерніях Правобережної України. Причому вирубувалися ліси суцільними масивами, без жодних лісовідновувальних заходів. Так, М. Собанський у Брацлавському повіті у 1876 р. володів 866 дес. лісу, а у 1889 р. у нього залишалось лише 428 дес., у А. Тарутіна у цьому ж повіті з 384 дес. лісу залишилося 128 дес., у І. Згорського у Летичівському повіті з 133 дес. залишилося лише 28 дес. Схожі явища спостерігалися і у селянських господарствах: у власності товариства селян с. Богданівці Летичівського повіту у 1876 р. було 404 дес. орної землі та 215 дес. лісу, а у 1889 р. зафіксовано лише 619 дес. орної землі, у товариства селян с. Старозакржевський Майдан цього ж повіту у 1876 р. було 237 дес. орної землі та 351 дес. лісу, а за даними 1889 р. – 297 і 291 дес. відповідно [11, арк.1-2, 7, 22].

На такий хижачий спосіб господарювання звертали увагу цивільні губернатори. Так, у 1864-1880 рр. Волинська губернія втратила і лісових площ [5, с.312]. Подільський губернатор у 1882 р. зазначав, що у губернії лісових площ залишилося лише 516538 дес., хоча ще у 1867 р. їх було 713667 дес. [33, арк.10]. На початок 1889 р. в губернії залишилося всього 422981 дес. лісових насаджень [28, с.11]. У 1898 р. в «Подільських губернських відомостях» повідомлялося: «Спочатку посилений вивіз будівельного лісу у сусідню Галичину, а також у губернії Херсонську та Катеринославську, а потім величезне споживання лісу місцевими цукровими заводами і гуральнями, привело до того, що з 713667 дес. поміщицьких лісів у 1867 р. тепер залишилося всього лише 313745 дес., тобто за тридцять з лишком років винищено 399922 дес. лісу, або 55,7%» [24].

Київський губернатор у 1880 р. вказував, що розвиток цукроваріння призвів до різкого здорожчання дров – до 40 і більше крб. за кубічну сажень, що, у свою чергу, спонукало власників до вирубування лісів [32, арк.10]. У 1886-1887 рр. у Київській губернії з 65 діючих заводів вугіллям палили на 8, на 11 – бурим вугіллям з дровами, решта використовували виключно дрова. В середньому на заводах Київської губернії на кожен тисячу берківців переробленого буряку витрачалося 143 куб. метрів [28, с.11]. Загальні цифри річного промислового споживання лісу у Правобережній Україні на середину 1880-х рр. були значними: цукроварні споживали 370000 куб. саж., залізниці – 52800 куб. саж., винокурні – 20700 куб. сажнів [3, с.254].

Після затвердження уставних грамот і переходу до викупної операції деякі поміщики-землевласники завели власну робочу

худобу, придбали вдосконалені знаряддя і сільськогосподарські машини, спробували організувати господарство на капіталістичних засадах. До 1861 р. попит на землеробські знаряддя з боку землевласників був мізерним, оскільки використовувалися знаряддя і робоча худоба кріпаків. Після реформи поміщики змушені були набувати сільськогосподарський реманент, закупаючи сільськогосподарські машини і знаряддя. Це обходилося досить дорого: дволемісні плуги коштували 40 крб., дискова борона коштувала 60 крб., розкидна сіялка – 84-100 крб., жатка – 180 крб., снопов'язалка – 1100 крб., кінна молотилка – 130-570 крб., парова молотилка – 4375 крб. [8, арк.34].

Купівлі закордонного сільськогосподарського реманенту, переважно німецького та англійського, сприяла митна політика держави у 1857-1876 рр. У 1875 р. до Російської імперії було ввезено 250 тис. пудів обладнання [6, с.163]. Однак з 1878 р. мито постійно зростало. У 1885 р. було запроваджене мито на техніку та обладнання для сільського господарства, яке у 1885-1890 рр. становило 20%, а у 1891-1900 рр. – 33%. У 1903 р. мито на ввезення кіс і серпів зросло з 1,65 крб. до 3 крб. за пуд, сільськогосподарських машин – з 0,75 крб. до 1,05 крб. Якщо у 1892-1905 рр. вартість імпортованих товарів для сільського господарства збільшилася з 32,7% до 36,6%, то на 1910 р. – до 60% [34, с.110-111].

Сільськогосподарські машини не призвели, у переважній більшості випадків, до позитивних змін у господарюванні, а, навпаки, виявилися втратою капіталів. Адже за відсутності відповідних агрономічних і технічних знань, а також спеціалістів з обслуговування і ремонту, машини мало використовувалися. В результаті з'явилися цілі склади непридатного устаткування, «звалених по сараях у маєтках, неефективно використані кошти і, нарешті, негативізм до застосування «закордонних видумок» [25, с.48].

Найявні капітали – власні, позичені, отримані від викупної операції чи від здачі земель в оренду – вкладалися також і у промислові підприємства. Так, графиня О. Потоцька володіла маєтком у с. Соболівка Гайсинського повіту і після скасування кріпосного права її колишні кріпаки мали виплатити за землю 99966,83 крб. Вона звернулася з клопотанням до генерал-губернатора щодо одержання відразу усього викупного капіталу для покращення економічних умов, оскільки вирішила побудувати цукровий завод. Після відмови у позитивному вирішенні клопотання, вона стала співзасновницею акціонерного «Товариства Соболівського цукрового заводу». За 25% акцій заводу О. Потоцька виділила 400 дес. орної землі під бурякові плантації. У 1870 р. завод почав працювати, принісши 45 тис. крб. прибутку, а через 10 років прибуток становив 1655 тис. крб. Поміщиця збільшила площу під вирощування цукрового буряку до 700 дес., залучаючи для робіт на період з квітня по листопад до 545 робітників щодня, половину з яких набирали з навколишніх сіл. У контракті від 3 лютого 1862 р. між власником Тростянецького маєтку Ф. Собаньським і акціонерним товариством, обумовлювалося, що компанія побудує у м. Тростянець за власний рахунок цу-

кровий завод і після 15 років експлуатації безкоштовно передасть його Ф. Собаньському. Останній зобов'язувався щорічно засівати 2500 моргів цукровим буряком [10, арк.1].

Аналіз опрацьованих статутів цукрових заводів акціонерної форми власності в губерніях Правобережної України [7, арк.39-128] свідчить, що серед засновників майже завжди значилися місцеві дворяни і представники торгівельного чи лихварського капіталу. У статутах не вказувалося про обмеження на купівлю земель для потреб підприємства аж до 1872 р., коли до статуту фабрично-торгівельного товариства «Промисловість» (Ямпільський повіт) було введено положення про заборону володіти землями в губерніях Правобережної України, площа яких перевищувала 200 дес. [22]. Таке обмеження не мало законодавчого оформлення, але стало обов'язковим для всіх промислових акціонерних товариств, які створювалися в губерніях Правобережної України [36, с.276]. Лише законом від 27 грудня 1884 р. це обмеження стало правовою нормою [23]. Через акціонерні товариства у сільське господарство надходили капітали.

Активну участь поміщики брали в залізничному будівництві. Будівництво залізниць відповідало інтересам землевласників, особливо тих, через мастки яких вони проходили або з якими межували. Часто в «історії успіху» того чи іншого мастку підкреслювалася саме ця обставина. Так, у 1874 р. через південну частину Мошногогородищенського мастку (12 економій з 9 тис. дес. найкращих земель, де вирощувалися цукрові буряки) пролягла Фастівська залізниця і з'явилася залізнична станція – Воронцово-Городище, біля якої згодом збудували Маріїнський цукровий завод з французьким обладнанням [14, арк.7]. Вкладання коштів в акції залізниць давало поміщикам подвійну користь – безпосередні дивіденди й непрямую вигоду у вигляді поживавлення торгівлі, спрощення реалізації виготовленої продукції. У першу чергу в цьому були зацікавлені цукрозаводчики й великі експортери зерна.

Порівняно з перерахованими вище інші види залучення капіталу у землеробство були незначними. Згадаємо «фосфоритну лихоманку» 1880-1890-х рр. у Летичівському, Могилів-Подільському, Проскурівському та Ушицькому повітах Подільської губернії. У 1888 р. тут видобули 321 тис. пудів, а у 1890 р. – понад 550 тис. пудів. У Жмеринці було збудовано суперфосфатний завод. Частину фосфоритів почали експортувати до Австро-Угорщини, але родо-вище швидко вичерпалося. У 1895 р. видобуток становив лише 167 тис. пудів [25, с.56; 3, с.255]. Невеликий завод з виготовлення суперфосфату з місцевого фосфориту, з потужністю до 4 тис. пудів суперфосфату і до 6 тис. пудів фосфоритної муки, діяв у зразковому Деревчинському мастку барона А. Мааса у Ямпільському повіті біля залізничної станції Рахни [5, с.519].

Вихідним пунктом капіталізації сільського господарства в губерніях Правобережної України стала перебудова правових відносин шляхом ліквідації кріпосного права. Капіталістичні відносини у більшості випадків були породжені не економікою і не прагнен-

ням суб'єктів господарювання до економічного прогресу і досконаліших способів виробництва, а вольовим рішенням влади.

Питання про капіталізацію поміщицького господарства не було питанням про концентрацію виробництва і його досконалішої техніко-економічної організації. Після скасування кріпосного права це було питання подальшого існування і збереження вже готового, створеного феодалізмом великого землеволодіння. Капіталізація проявилася як форма ліквідації залишків феодального часу. Поміщики поступово пристосовувалися до нових, створених поза їхню волю, обставин і капіталізували господарство, незалежно від того, наскільки вигідними для них були його форми. Процес цей був вимушений, капіталізація базувалася не на економічних факторах, а здійснювалася з метою самозбереження.

Список використаних джерел і літератури:

1. Анфимов А.М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX века) / А.М. Анфимов. – М. : Наука, 1969. – 393 с.
2. Блюх И.С. Финансы России XIX столетия. История-статистика : в 4 т. / И.С. Блюх. – Т.2. – СПб. : Общественная польза, 1882. – 295 с. + VIII; Т.4. – СПб. : тип. М.М. Стасюлевича, 1882. – 307 с. + XXX.
3. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К. : Критика, 1998. – 334 с.
4. Влияние урожая и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства : сб. стат. – СПб., 1897. – 532 с.
5. Вся Россия : русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. – Б.м. : издание А.С.Суворина, 1897. – Т.2. – 1534 с.
6. Гуржій І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років XIX ст. / І.О. Гуржій. – К. : Наукова думка, 1968. – 190 с.
7. Державний архів Київської області, ф. 2, оп. 22, спр. 72, 148 арк.
8. Державний архів Тернопільської області, ф. 129, оп. 1, спр. 6, 179 арк.
9. Державний архів Хмельницької області, ф. 35, оп. 1, спр. 150, 277 арк.
10. Державний архів Хмельницької області, ф. 196, оп. 1, спр. 7890, 19 арк.
11. Державний архів Хмельницької області, ф. 226, оп. 79, спр. 6836, 180 арк.
12. Державний архів Хмельницької області, ф. 226, оп. 79, спр. 7753, 76 арк.
13. Державний архів Хмельницької області, ф. 226, оп. 79, спр. 8090, 118 арк.
14. Державний архів Черкаської області, ф. 5799, оп. 1, спр. 12, 347 арк.
15. Дружинин Н.М. Помещичье хозяйство после реформы 1861 г. / Н.М. Дружинин // Исторические записки. – М. : Наука, 1972. – Т.89. – С. 187-232.
16. Ежегодник Министерства финансов. Выпуск XXI. – СПб. : тип. В. Киршбаума, 1894. – 544 с.
17. Зак А.Н. Крестьянский поземельный банк (1883-1910) / А.Н. Зак. – М. : типогр. А.А. Левенсон, 1911. – 607 с.
18. Золотов В.А. Хлебный экспорт России через порты Черного и Азовского морей в 60-90-е годы XIX века / В.А. Золотов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1966. – 248 с.

19. Краснікова О.М. З історії становлення і функціонування земельних банків в Україні (1861-1918 рр.) / О.М. Краснікова // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 64-69.
20. Мельниченко В.М. Аграрна реформа 1861 р. на Черкащині та її наслідки В.М. Мельниченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Інститут історії України НАН України., 2011. – Вип. 18. – С. 91-94.
21. Повне зібрання законів Російської імперії. Збір. II. – Т. 34, відд. перше, 1859 р. – №34379. – СПб., 1861. – С. 360.
22. Повне зібрання законів Російської імперії. Збір. II. – Т. 47, відд. перше, 1872 р. – №50747. – СПб., 1875. – С. 492-497.
23. Повне зібрання законів Російської імперії. Збір. III. – Т. 4, 1884 р. – № 2633. – СПб., 1887. – С. 602-604.
24. Подольские губернские ведомости. – 1898. – № 210.
25. Производительные силы России. – СПб., 1896. – 1250 с.
26. Семенов Н.П. Наше дворянство / Н.П.Семенов. – СПб. : гостипография, 1898. – 85 с.
27. Слабченко М.Є. Матеріяли до економічно-соціальної історії України XIX ст. : в 2-х томах / М.Є. Слабченко. – К. : Держвидав України, 1927. – Т. 2. – 271 с.
28. Сулима К.П. Свекло-сахарное производство в санитарном отношении (диссертация на степень доктора медицины) / К.П. Сулима. – СПб. : тип. М.М. Стасюлевича, 1892. – 222 с.
29. Хрулёв С.С. Наш ипотечный кредит. Опыт статистического выяснения состояния землевладения в зависимости от его задолженности / С.С. Хрулёв. – СПб. : типография В. Киршбаума, 1898. – 160 с.
30. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК), ф. 442, оп. 303, спр. 122, ч. 1, 583 арк.
31. ЦДАК, ф. 442, оп. 534, спр. 282, 370 арк.
32. ЦДАК, ф. 442, оп. 534, спр. 422, 86 арк.
33. ЦДАК, ф. 442, оп. 535, спр. 310, 52 арк.
34. Шевченко А.М. Вплив митної політики Російської імперії на імпорту торгівлю портів України другої половини XIX – початку XX ст. / А.М. Шевченко // Український історичний збірник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 110-115.
35. Шевченко В.М. Земельний ринок України (1861-1917 рр.): монографія / В.М. Шевченко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2010. – 341 с., табл.
36. Шепелев Л.Е. Царизм и акционерное учредительство в 1870–1910-х годах / Л.Е. Шепелев // Проблемы крестьянского землевладения и внутренней политики России. Дооктябрьский период. – Л. : Наука, 1972. – С.274-318.

А. Криськов

Капитализация в аграрном секторе губерний Правобережной Украины пореформенного периода

Статья посвящена рассмотрению капиталистических преобразований в аграрном секторе Вольнской, Киевской и Подольской губерний после отмены крепостного права в 1861 г. Обращено внимание на анализ путей и методов преобразования феодального за способами создания и функционирования помещичьего хозяйства в хозяйстве капиталистического типа, на предпринимательскую активность дворянства.

Ключевые слова: капитализация, Правобережная Украина, лес, железная дорога, сахар, землевладение, землепользование.

The capitalization of the agricultural sector in the provinces of Right-Bank Ukraine post-reform period

The article is devoted to consideration of capitalist transformation in the agricultural sector of Volynska, Kyivska and Podilska provinces after the abolition of serfdom in 1861. These provinces were united under the name «Right Bank Ukraine». Attention is paid to the investigation of the ways and methods in terms of transformation of the feudal establishment and activity of landlord economy in capitalist type economy. Business nobility in timber and sugar trade are analyzed. The attention is focused on trying to modernize production facilities and to create a network of railways.

Key words: capitalization, Right Bank Ukraine, wood, railway, sugar, land ownership, land use.

Отримано: 13.11.2015

УДК 377.8(477.4)«1912/1917»

I. В. Сесак

ВИЩІ ПОЧАТКОВІ УЧИЛИЩА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1912-1917 рр.)

Висвітлюється питання заснування та діяльності вищих початкових училищ – нового типу народних шкіл у Київській, Подільській і Волинській губерніях у 1912-1917 рр. Показано політику царизму в галузі освіти, її антинародний, русифікаторський характер, а також кількісні та якісні показники розвитку вищих початкових шкіл, їх недостатню кількість для задоволення потреб населення в освіті.

Проаналізовано законодавчу базу заснування та діяльності вищих початкових училищ – «Положення про вищі початкові училища», яке було видано 25 червня 1912 р. Вказується на їх мету, умови прийому учнів до вищих початкових училищ, програми навчання та порівняння їх з програмами міських училищ, наведено таблицю навчального плану вищого початкового училища з 4-річним терміном навчання. Вказується, що крім предметів навчальної програми могли вивчатись, як необов'язкові предмети, іноземні мови, проводитись заняття з ручної праці, ремесел різних галузей сільського господарства. Можли також відкриватись додаткові класи або курси (педагогічні, бухгалтерські, будівельні та інші), а також функціонувати недільні і вечірні курси для дорослих. Наводяться окремі приклади.

Звернуто увагу на матеріальну базу вищих початкових шкіл, низькій освітній рівень вчителів, їх невідповідність вимогам закону тощо.

У висновках підсумовується, що створені напередодні Першої світової війни, діючи поряд з одно- і двокласними міністерськими (в тому числі і земськими) і церковнопарафіяльними початковими школами, вищі початкові училища проявили себе як зразки такого типу початкових шкіл, які продовжили своє існування і після ліквідації царизму в 1917 р.

Ключові слова: міське училище, вище початкове училище, програма навчання, фінансування, учені, вчителі, учительський інститут, бібліотека, земства та інші.